

שולם שרה ועוד שרה

שולם (או שולם) נולד בעיירה שומסק בפלך ווהלין אשר באוקראינה. אזור אשר במרוצת הדורות עבר בו שלטון מיד ליד בין רוסיה פולניה ואוקראינה מספר פעמים. למלחמת העולם הראשונה הוא נכנס בגיל 9 או 10 ויצא בגיל 14 או 15.

הוא גדל במשפחה ענייה מרובת ילדים אשר בתקופת המלחמה עונייה הלך וגבר. לימים כאשר עבדתי איתו במסגרייה שאלתי אותו: "איך אתה יודע לישר ברזל לפי העין?". אמר לי: "היינו הרבה ילדים מעט צלחות ומעט אוכל. כשהיה אוכל, דייסת כוסמת למשל, היו חולקים שני ילדים צלחת אחת של דייסה. לי וליוסף הייתה צלחת משותפת ולא היה בעולם קו ישר יותר מהקו אשר באמצעותו חילקנו בינינו את הדייסה שבצלחת". במלחמה היה ילד הפקר מועיל. פעם אמר לי: "הייתי מבריח את הגבול ובעבור חופן מלח הייתי מביא שק תפוחי אדמה". בתקופת מלחמת העולם הראשונה, הטובים היו הגרמנים והרעים הרוסים, כך זה נראה מנקודת הראות של היהודים. הדוד רפאל, אחד האחים הגדולים, היה חייב גיוס, אבל התחמק, מה לו ולצבא לא לו? (לימים, כאשר כבר היה איש לא צעיר, יותר נכון רווק זקן, התנדב לבריגדה היהודית כדי ללחום בנאצים, אבל זה כבר היה במלחמת העולם השנייה) הוא התחמק והתחמק, אבל בסוף לא הייתה לו ברירה והתגייס. זה היה לקראת סיום המלחמה. העניינים בחזית היו יגעים, לא היו לא אוכל ולא תחמושת, המפקדים שלומיאליים והרוסים נסוגים מפני הגרמנים. כאשר הגיעו מים עד נפש אירגן הדוד את המרד. הוא שכנע את כל הפלוגה (שרוב חייליה היו גויים) להתמסר לשבי הגרמני וכולם החלו לצעוד בסך לעבר הקווים הגרמנים. כאשר ראה הרס"ר את הפלוגה הולכת ונעלמת, התעשת וקרא בקול גדול: "מחלקים דייסה". החיילים הרעבים פנו לאחור, כל חיל שלף מן המגף כף, והמרד שכך.

לקראת סוף המלחמה התפורר השלטון הקיסרי הריכוזי, השתררה אנרכיה ו"איש הישר בעיניו יעשה". ברוסיה ובפולניה שלפני המלחמה האצילים רדו בצמיתים, הרוסים באוקראינים, והפולנים באוקראינים וביהודים והיהודים באוקראינים. בסוף המלחמה המדוכאים הרימו ראש. זה לא יצא יפה כמו שזה נשמע. בפלך ווהלין (מחוץ באוקראינה שבו גרו יותר ממיליון יהודים בין מיליוני אוקראינים ופולנים), קמו אטאמנים ותפסו את השלטון (אטאמן- שליט אוקראיני עממי). כל אטאמן אשר השתלט על שתי עיירות או שלושה כפרים הקים לו מדינה. בסביבה שלנו (שומסק) זה היה בטקו מכנו (אבא מכנו). שלום זוכר איך מכנו נכנס בסערה לעיירה רכוב על שלוש מזחלות לתומות לשלושה סוסים (טרויקה ברוסית) וכל טרויקה מזוינת במכונת יריה. נכנס, עצר בכיכר וקרא: "שומסק שלנו, גרודנא שלנו" שדד כל מה שמצא ויצא. בעוד האויב עומד בשער והצבא הרוסי (שעדיין היה אדיר) מנסה לעכב את הגרמנים, חצה לנין את הקווים (בעזרת הגרמנים), נכנס לרוסיה, הגיע למוסקווא, הפיל שם את השלטון (הבולשביקים סילקו את ראש הממשלה קרנסקי והרגו את הצאר) ועשה שלום עם הגרמנים. שלום נצחי לא יצא מזה, אבל מלחמות כהנה וכהנה.

האדומים (הבולשביקים) נגד הלבנים (המלוכנים), הרוסים כנגד הפולנים, האוקראינים נגד הרוסים הפולנים והיהודים מהפכה ומלחמה של הכל בכל בעת ובעונה אחת.

בבתי האצילים היה הריפוד של הרהיטים מצופה בבד קטיפה אדום וכך גם הוילונות. מאז ומעולם היה האדום, או יותר נכון הארגמן צבע יקר מציאות. צבע שסימל מעמד, כוח, כסף או כולם ביחד עוד בתקופת התנ"ך היו עושים אותו אבותינו מחילזון נדיר שחי בצפון הארץ. מאז החילזון הזה כבר נכחד, אבל הצימוד של אדום עם עושר ושלטון ישאר כנראה לעד. כאשר האדומים שרובם היו צמיתים (הרוב המכריע של האוכלוסייה ברוסיה הישנה היו איכרים צמיתים), פשטו על בתי האחוזת הם הרגו בזו והשמידו הכל, אך את בדי הקטיפה האדומים הם קרעו מן הספות, תלשו מן החלונות, ועיטרו בהם את ראשם ובגדיהם. כל זה בכדי לסמל עצמם באדום. אותו האדום, צבע האצולה, הפך להיות הצבע של המדוכאים, המדוכאים אשר עכשיו תפסו את השלטון. וכך יצא שגם קורות הצבע סימלו את המהפכה.

לא סתם כינו זאת מהפכה. שום דבר לא היה קבוע. יום אחד שלטו בעירייה האדומים, יום אחד האוקראינים, יום אחר הפולנים (העיירה הייתה על הגבול) ויום אחד הלבנים. וכל אחד מאלה בתורו שדד הרס ורצה בשם השוויון, האל או הלאום. אבל היה שם גם יום אחד היה נטול שלטון. זה היה כאשר הלבנים כבר עזבו והאדומים עדיין לא באו. ביום ההוא, אדם אחד סרח והיה צריך לטפל בו ובחטאו. אבא שולם הילד, חזה במחזה הזה כשהוא מציץ מבין קני הסוף ליד הנהר. וזה מה שראה: כל הגויים נאספו באפר שליד הנהר (אפר אתם יודעים מה זה? גם אני לא אבל זה נמצא שם ליד הנהר בארצות מהן באו הורינו) ושם נערך לאיש החוטא משפט צדק. הנפגע תבע, הכומר סינגר, וראש הקהילה פסק. ואז, רגע לפני ההוצאה לפועל, נשאל הנאשם "מה בקשתך?" וענה: "לביבות תפוחי אדמה". ובאה זקנה ובידה קערת לביבות מעשה ידיה והגישה לו ליום האחרון. נדמה לי שאז בעודו ילד נקעה נפשו של שולם מכל אבק של אידאולוגיה הוא "ראה את הקולות" והם לא היו נחמדים. כולם שם לא היו נחמדים, גם "הרעים" וגם "הטובים".

יש לנו תמונה שלו במדי נפח אווז בפטיש ועומד ליד הסדן שם הוא נראה כבן 14-15. פעם שאלתיו "למה עזבת את רוסיה?" אמר: "לא היה לי מה לעשות שם". זה לא ציונות, זה לא חלוציות, זה היה כורח. אם זה היה המצב, אז איך זה שכ-3.5 מיליון יהודים שחיו בסביבה (תחום המושב) לא ראו זאת? או נגיד זאת אחרת, מהיכן היו לנער מעיירה קטנה נידחת היכול לערוך דיאגנוזה של המצב, לראות את הנולד ולנבא לאן זה הולך, מאיפה היו לו הרצון והאומץ ללכת נגד הזרם? התשובה היא: "גם עובדה זה פקט", אבל הייתה שם גם אישה, וכאן נכנסת לתמונה שרה הראשונה- שרה צוירף. שרה באה לעיירה בחורה צעירה מעיר גדולה אשר בה פעלו כבר תנועות הנוער החלוציות. היא הייתה שייכת לתנועת גורדוניה ובשליחות התנועה הזו אירגנה את הנוער בעיירות הקטנות ושכוחות האל שבסביבה. מדריך חבורות רחוב היו מכנים את זה היום. בשומסק היא אירגנה את שולם, את הדוד יוסף ואת אליעזר ארליך (אבא של אמנון) ועוד אחדים (שישה צעירים העומדים רציניים בתמונה ישנה. אגב, למה רק גברים?) ובהדרכתה הם הכינו עצמם לעלייה. לשם כך ארגנו מחנה עבודה ביער וחיטבו עצים בכדי להסתגל ליערות שבארץ ישראל. באותה תקופה העלייה לארץ הוגבלה על ידי שלטונות

המנדט הבריטי. כדי לעלות היית צריך להוכיח שיש לך הרבה כסף או מקצוע מועיל. לשולם לא היה כסף, אז הוא בחר להיות נפח. הוא פנה לנפח גרמני (מצאצאי הגרמנים שהביא פטר הגדול בכדי ללמד את איכרי רוסיה חרושת) וביקש להיות שוליה (מלצ'יק ברוסית) וכך ללמוד את המלאכה. הנפח היה דייקן, קפדן ובעל מקצוע מצויין. אבא סיפר איך חישלו בנפחייה הזו את ציר הברזל הענק של תחנת הקמח, ארבעה מלצ'יקים דפקו בפטישים על הציר הלוהט לקול הקצב שהקיש המיסטר בפטיש. מוזיקה שכזו לא שמע איש כך אמר. תחנת הקמח הייתה המפעל של העיירה. בניין בגובה חמש קומות שעמד על הנהר, כולו מעץ, לבד מציר הברזל אשר סביבו סובבו גלגלי השיניים (גם הם מעץ) והעבירו את כוח נפילת המים אל אבני הריחיים. עץ זה מה שהיה שם. הכל היה עשוי מעץ: הבתים מעץ, המרצפות מעץ, העגלות מעץ, הדליים מעץ, הכפות מעץ והחביות מעץ. היה מתאים שעיירה ויער יהיו מאותו השורש לפחות כך בפלך ווהלין. שולם הצטרף לצוות הנפחייה שכלל שוליות אחדים ואלה ניסו ככל שיכלו להתגרות ביהודון. אבא סיפר שבחר להיות נפח זה כבר היה אחרי שהתפקד ולכן כאשר רצו המלצ'יקים להעמידו בניסיון והגישו לו חתיכת שינקין (חזיר מעושן) הם ציפו שתצא אש מן השמים ותאכל אותו ואת חזיריו, אבל הוא אכל בתענוג רב. באותם ימים ובאותה העיירה לא נשמע כדבר הזה לא בגויים ולא אצל היהודים. שמהודי יצא נפח? לא ייתכן. ובכל זאת הוא עשה את זה ובגיל 17 עלה לארץ. לא לפני שהלך כ- 1000 ק"מ ברגל (הלוך חזור הלוך חזור) בכדי לסדר את הניירות. בסוף, כך סיפר, הגיע לוורשא ושם קיבל מידו של יצחק גרינבאום (מנהיג יהודי פולניה, חבר בסימ הפולני ומנהיג האופוזיציה שם) כרטיס לאוניה ושלוש לירות (אותן החזיר אחר כך). בזקנתו סיפר: "עד היום אני חולם שהגעתי לנמל טריאסט, מגלה שאבד לי הכרטיס ומתעורר בפחד איום".

הוא עלה והיא נשארה בגולה. כנראה כדי לארגן עוד נערים לעלייה לארץ, אבל כאשר הגיעה שעתה לעלות, אמרו לה לא. למה? מפני שהיה לה מום בלב ובגורדוניה חשבו שחבל לבזבז סרטיפיקט* על אישה לא בריאה אשר לא תשרוד בארץ קוצים וקדחת. היא התעקשה ועלתה. בארץ הלכה להכין עצמה להיות אשת איכר בכפר. ואת זה עשתה במשק הפועלות אשר בנהלל. שם נפגשו היא ושולם שוב, והתחתנו. זה הזמן לסיים את הסיפור במשפט: "ומאז חיו באושר ועושר עד היום הזה" אבל לא. הם עלו על הקרקע בעמק חפר, בנו בית, התחילו להקים משק, וביחד עם חבריהם יסדו את מושב כפר ויתקין. אבל אז רצו בילד. היא נזכרה במום ושאלה ברופא. זה היה ד"ר שיבר (על שמו בית החולים שיבא) שהיה אז הרופא בכפר ויתקין. שיבר אמר: "את מסתכנת", והיא השיבה "אפשר לחיות את החיים: הרבה במעט או מעט בהרבה אני בוחרת בראשון" ואז נכנסה להיריון. מעט או הרבה זמן והיא נכנסה ואני יצאתי. עבר זמן לא רב ובא מלאך המוות עם הקילשון, גבה את החוב ואני נהייתי יתום. עוד שנה טופלתי בידי אחותה הטובה והמכוערת של שרה אשר ציפתה כמנהג הימים ההם לבוא תחתיה אבל זה לא קרה והיא שולחה לביתה. באותם ימים ובאותם תנאים לא היה בכוחו של אדם אחד לקיים משפחה חד הורית עם ילד קטן ולכן עברתי לקיבוץ מעברות ועל כך בסיפור אחר. אבי היה בא לבקר אותי רכוב על סוס או חמור חמוש באקדח (פרצו המאורעות) בגיל 4 חזרתי לכפר ויתקין.

---

*רשיון עלייה מן הבריטים ששלטו אז בארץ

אני לא זוכר את מותה. אכן זה לא ייתכן כי לפי האחרים היא מתה כאשר הייתי בן שנה. בכל אופן אני זוכר את התמונה. אצל הדודה טובה שכנתנו הייתה צמודה לבית מרפסת נטולת קירות מעין יסוד מרוצף שהיווה הכנה לחדר שעדיין לא נבנה ושכן ליד עץ הפונציאנה. שם התאספו אנשים רציניים ונשים בוכיות ואני הייתי במרכז. אולי זו לא הייתה הלוויה אלא אזכרה ואולי הכל לא היה אלא חלום. בכל זאת בשבילי זה הזיכרון העתיק ביותר וכולו מציאות.

עברו שנים והייתי לחוקר במכון וולקני מוצב בחוות ההר. חווה הנמצאת באחד המקומות היפים בירושלים גובלת בטיילת. יום אחד נכנסו לחדרי נציגי כל הארגונים הירוקים בירושלים ובשכונה. הם סיפרו לי שעומדים להרוס את החווה ולבנות במקומה מקבץ בתי מלון וביקשו שאספר להם על החווה. סיפרתי. אמרו תכתוב. כתבתי. ואז ביקשו שביום שבת אפתח את שערי החווה לכל ירוקי ירושלים שיבואו למחוט. שם אף שזה לא היה בסמכותי הסכמתי. הם באו בהמוניהם כולל הפרופסורים במחלקה לגיאוגרפיה של האוניברסיטה העברית, שם הייתי מרצה באותו הזמן. אפילו יהודה זיו המורה מכפר ויתקין היה שם. הכנסתי אותם לחווה וביקשו שאדבר. נעמדתי מול בניין משק הפועלות שיסדה רחל ינאית בן צבי, וקראתי את הכתובת: "הוקם ע"י רחל ינאית במימון תנועת פיוניר וומן בארה"ב", והסברתי בזו הלשון: "בימי העלייה השלישית והרביעית הגיעו רווקים ורווקות צעירים. את הבנים זרקו למים ישחו טוב לא ישחו חבל, את הבנות הכינו לחיים בארץ במשק הפועלות שם לימדום חקלאות כדי שיידעו לעבוד במשק ויוכלו למצוא חתן". ואז קמה פרופסורית לגיאוגרפיה בעלת פני בולדוג (אשר מתמחה בתנועות ציוניות בארה"ב), ונבחה: "אני לא מאמינה שהפיוניר וומן התכוונו להכשיר אותן למצוא חתן". "אבל כך מצא אבא שלי את אמא שלי" נפלט לי מבלי משים. חזרתי הביתה וסיפרתי לרבקה, חשבת שאזכה לתשואות. אמרה לי: "כך אבא שלך מצא את אמא שלך?".

כאשר אימי מתה מכר אבי את הפרה היחידה שהייתה לו וקנה רדיו ג'נרל אלקטריק. פרצה מלחמת העולם השנייה והרדיו, אשר היה נמצא בחדר, היה הופך בשעות הערב למרכז הבית יותר נכון למרכז הכפר. החברים שהיו גומרים את עבודת יומם בחליבת הערב, היו נושאים בחושך את כדי החלב למחלבה. בדרך עוצרים ליד חלוני שם עמד הרדיו ומקשיבים לחדשות וגם אני. אחרי כן הוא התחתן. הוא התחתן עם שרה ארפנסהאוט שאחותה הבכירה דבורה הייתה נשואה לאליעזר ארליך חברו מנוער. שרה הזו הייתה גבוהה, תמירה ושחורת שיער. היא באה לקיבוץ מעברות לפגוש אותי (הייתי כמעט בין ארבע) לקחה אותי למקלחת לרחוץ אותי וחזרה עימי לכפר ויתקין. היא הייתה לי אמא טובה ודואגת. כמו ידיה תפרה את התיק לכתה א' וגם כשהייתי כבן חמש עשרה ולא הייתה אף נערה שרצתה לתפור ולרקום לי רובשקה (או אולי לא העזתי לבקש) היא תפרה ורקמה. כל מה שביקשתי וגם מה שלא ביקשתי קיבלתי בגדים ספרים וכסף לצרכי וקיבלתי ללא שאלות ותהיות. ואל יהיה הדבר קל בעיניכם. היום ספר, שעון, אופניים או אפילו מקול (פטיפון) הם דברים שקונים כלאחר יד, אז לא היינו עניים, אבל קניית שעון הייתה מאורע לא כל שכן אופניים ופטיפון היה רק לילדה אחת או שתיים. באותם ימים הייתה נפוצה ובעיקר אצל ילדים מכת פרונקלים. לא אחד או שניים אלא הרבה וכל קיץ. בקיץ היו הילדים מבלים במרפאה לבקש מזור לפצעים. לי היה מן המכה הזו שבעתיים

והחובשת אמרה לאימי שהתרופה הטובה ביותר בשבילי היא לטבול אותי במים. במי הים שהיה במרחק של יותר מקילומטר משם. אמא הייתה לוקחת אותי לים. כלומר היינו צועדים ברגל ולפעמים הייתה לוקחת אותי על הידיים וצועדת בחול החם עד לשפת הים שם אני הייתי משתכשך במים.

היה שלד בארון שלד שלא הניח לי כל הזמן, שלד שעכר את היחסים שיכלו להיות יפים כפי שהתיאור עד כאן יכול היה להוביל אותם. זמן קצר לאחר שעברתי לכפר, ירדתי במורד רחוב הזנב ופגעתי בשני נערים אשר קראו אחרי "יש לך אם חורגת" ו"יש לך מכנסים של ילדה", מה זה מכנסים של ילדה ידעתי לאחר זמן קצר (בקיבוץ מעברות לא היה הבדל בין מכנסי ילד ומכנסי ילדה ובשניהם הושחל גומי) בכפר ויתקין הגומי סימן ילדה, אבל מה זה אם חורגת?. על כך אני עובד כל חיי. אימי החדשה (גם היא שרה) חשבה, כנראה ברוח הזמן, שיש להימנע מן הקונפליקט הטמון בתפקיד האם החורגת ולהמלט מן המטען האסוציאטיבי הספרותי והתרבותי שהוא סוּחב איתו, הדרך המקובלת אז, הייתה להתעלם ממנו. כלומר להסתיר מן הילד את העובדה שהתחלפו לו האמהות. אבי שיתף איתה פעולה ואכן הדבר הוסתר ממני עד בגרותי ואף יותר מאוחר. הוסתר אפילו באופן אקטיבי. כאשר רבקה צורף אחותה של שרה אימי הראשונה ניסתה לפגוש אותי, שרה אימי השנייה גירשה אותה בתוקף. כל הכפר ידע את הדבר, כולם מלבדי. גם אני ידעתי כל הזמן, אבל שיתפתי פעולה בקשר שקשרו נגדי. שיתפתי פעולה כמו אנוסי ספרד כי בסתר חפרתי וחקרתי כל בדל אינפורמציה בכדי לקבל תמונה על מי שהייתה אימי הראשונה. בבית המלאכה (כך קרא אבי למסגריה שלו) מצאתי מוחבאים בתיבת פח דהויה מכתביה (כתובים בעפרון קופי) וקראתיים אחד אחד. ייתכן שלמדתי מוקדם יחסית לקרוא בכדי לקרוא אותם. קראתי את כל הספרים בבית ויכולתי לזהות מי מהם שלו ומי שלה. כך למשל כל כתבי יאנוש קורצ'אק בוודאי היו שלה והשלום הנצחי של עמנואל קנט גם. אני ידעתי שאת אלה אבא לא היה קורא. בסתר הלכתי לבית הקברות לחפש את המצבה שלה. הייתה שם מאחורי הזכוכית תמונה שלה אבל היא נשחתה. שרה אימי החדשה השקיעה בי המון וציפתה לאהבה אבל אני לא השבתי אהבה אל חיקה. נהגתי פחות או יותר כראוי, אבל לא יותר מזה והיא נפגעה עד עומקי נשמתה אולי עד מותה. למה לא השבתי אהבה אל חיקה? כשאני חושב על זה היום, אולי זה היה בגלל הסוד הנוא, סוד ההסתרה.

שולם שרה ועוד שרה.

מצלצל כמו: "אלף לילה ועוד לילה", זה ממשיך "תני שי לה לארצי זו הקטנטונת עוד לא די לה", למה שרה ועוד שרה? אמא שלי הייתה שרה. אבל לי היו שתיים אחת שילדה ואחת שגידלה, שרה ועוד שרה. למה שי לה? כי מי נתן למי הם לארץ או הארץ להם? רבים אומרים היום "אם היא לא נותנת נמצא לנו מקום אחר." הם לא שאלו לא התנו, הם נתנו.